

M.Suić

ANTIČKI GRAD NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

- Istra (Histria) - bila je dugo na periferiji Italije, tek za Augusta, Istra će (+Veneto) biti uklopljena u X. Regiju Italije s granicom na Raši, a odatle će počinjati provincija Ilirik, pa na jugu do Drima na sjeveru Albanije.
- Dioklecijanovom reformom i novom teritorijalno-administracijskom podjelom carstva, J je Dalmacija s današnjim Crnogorskim primorjem sačinjavala posebni provinciju Gornju Dalmaciju = *Dalmatia Superior ili Prevalitana* s glavnim gradom Skodrom (Skodar); dok je Salona i dalje ostala središtem *Dalmatie Inferior*
- Metropola provincije krajem Republike i za Carstva bila je Salona
- Ilirik je bio podijeljen na 3 sudbena konventa (*Conventus Iliridicus*) sa sjedištima u:
  - Skardoni (Liburni i Japodi), Skradona
  - Saloni (Sr. Dalmacija)
  - Naroni (J od Neretve)

Terminologija:

OPPIDIUM – utvrđeni grad, centar koji nastavaju stanovnici s rimskim građanskim pravom. Tako je Pliniju Starijem Poreč oppidum ali i Issa i Tragurion.

CASTELLUM – utvrda, uvijek ima ruralni karakter. Za razliku od oppiduma koji je gradski centar (gradina je ustvari prvo castellum, a onda oppidum).

URBS – grad, najčešće se misli na gradsko naselje na ravnom terenu. Prvotno je urbs bio samo Rim, a drugi gradovi su se zvali civitas.

CIVITAS – ustvari znači «ukupnost stanovništva» nekog naselja, a onda i «građansko pravo»

CIVITAS ROMANA – rimsko građansko pravo

- Rim je stoljećima (do kraja Republike) izgrađivao sistem civiteta različita ranga, ali i svoj municipalni sistem
- O tome je bilo doneseno nekoliko zakona, od kojih u 1.st.pr.Kr. pripadaju: *Lex Cornelia de Municipiis* i posljednji po redu *Lex Iulia de Municipiis*
- U tim zakonima navode se municipiji po utvrđenom hijerarhijskom redu uvijek na 1. mjesto dolaze municipiji u užem smislu riječi tj. MUNICIPIUM CIVIUM ROMANORUM, a poslije njega slijedi Colonia!!!
- Tako je bilo do kraja Republike, a od onda kolonije su redovito bile sastavljene od rimskih građana – COLONIE CIVIUM ROMANORUM

- Iza kolonije nalazi se prefektura – PREFECTURA; ona se veže uz koloniju jer se i nalazila u njenom sklopu

Municipiji rimskih građana isto su što i OPPIDA CIVIUM ROMANORUM – njih je bilo u Istri, Dalmaciji ...

Kolonije su se nalazile uz obalu – COLONIAE MARITIMAE osim jedne u zaleđu Salone, a to je bila Čitluk (Aequum) – i sve su bile kolonije rimskih građana.

Prefektura su registrirane na natpisima – samo na teritoriju salonitanskog agera – ona sa središtima u Pharosu, Epetiju, a vjerojatno su to i Issa i Tragurion.

MUNICIPIJ; konstatira se po uzoru na Rim; organizacija vlade

ORDO DECURIONUM – gradsko vijeće dekuriona; zakonodavna vlast u municipiju, a u ovo vijeće ulaze imućni slojevi (honestiores).

III VIRI IURE DICUNDO – kolegij kvatnorvira – izvršna vlast koja pripada magistratima koji su konstituirani u kolegijalna tijela.

AEDILES, II VIRI AEDILICIA POTESTATE – uz njih niži po rangu, bio je kolegij edila u duo???? Sistemu

QUAESTOR – kvestor – magistrat kome je povjereno financijsko poslovanje

PONTIFEX – svećenik, zapravo više moralni predstavnik kulta koji ima i istaknuto političko značenje.

FLAMINES – flameni – svećenici.

KOLONIJA – konstituira se na temelju «građanskog statuta» (lex colonorum), osnivač utvrđuje karakteristične naseobine, smještaj doseljenika, organizaciju naselja, terene ... Konstitucija kolonije se razlikuje od one u municipijima. Koloniju čini skup kolonista – ORDO COLONORUM. II viri iure dicundo . kolegij duovira nalazi se na čelu kolonije + edili i ordo colonorum (skup kolonista).

PREFEKTURA, je također municipalitet često ima svoje vijeće, ali nema vlastitog magistrata. Zavisna je od kolonije i nema municipalne autonomije.

GRČKI GRADOVI

ISSA – Vis

- sirakuška kolonija osnovana 389.g.pr.Kr. od Dionizija Starijeg, te nakon njegove smrti postala samostalni grad – država – Polis
- u vrijeme rata Cezara i Pompeja Issa je stala na stranu gubitnika i 46.g.pr.Kr. popušila
- za Augusta postala je OPPIDUM CIVIUM ROMANORUM,
- nakon osnivanja salonitanske kolonije vjerojatno autohtona prefektura te kolonije

PHAROS

- stari grad na Hvaru; grčka kolonija osnovana od jonskih Parana (u Egejskom moru)

- izgubila je samostalnost i bila porušena za ilirskih ratova krajem 3.st.pr.Kr. te se opet podigla i sačuvala urbani karakter
- u rano rimsko doba je prefektura PREFECTURA SALONE salonitanske kolonije (Zaninović se ne slaže, po njemu je Pharos municipij).

KORKYRA MELAINA

- grčka naseobina koju su osnovali Knidani do danas na neutvrđenom položaju negdje na Korčuli
- u rimsko doba nije bila grad

LUMBARDA

- isejska dorska naseobina, čisto agrarnog karaktera kao i Pharos
- u rimsko doba nema status grada vjerojatno je bila u domeni naonitanske kolonije (kao i Ston)

TRAGURION

- isejska kolonija (subkolonija) i važni emporij sastavni dio isejske zajednice (koinon) sa zajedničkim civitatom
- kasnije je došao kao i Issa pos rimsku vlast i postao oppidum civium romanorum i vrlo vjerojatno bio u sastavu šire zajednice salonitanske kolonije.

EPETION

- Stobreč, imao je istu vezu sa Issom kao i Tragurion ali u rimsko doba nije postao o.c.romanorum, nego je kao i Pharos bio središtem jedne prefekture salonitaskog agera

RIMSKI GRADOVI

a) gradovi i zajednice sa italiskim pravom:

ALUTAE

- koruptela za naziv pripadnika zajednica kojoj je središte bilo u **Labinu – Aluona** (poslije municipij)

FLANATES

- pripadnici zajednice kojoj je centar bio **Flanona – Plomin** (kasnije municipij)

LOPSI

- pripadnici zajednice kojoj je središte bila **Lopsica – Jurjevo kod Senja** (poslije municipij)

VARVARIN

- pripadnici zajednice sa središtem u **Varvaria – Bribir kod Skradina**

NEDITAE

- sa središtem u **Nedinum- u u Nadinu**

ASSERIATES

- pripadnici zajednice s centrom u **Asseriji – Podgrađe kod Benkovca**
- k tome su stekli imunitet (bili su imunes tj. Oslobođeni nekih fiskalnih obveza)

FERTINATES

- zajednica sa središtem u **Fulfinium – Omišalj na Krku**
- stekli rimsko građansko pravo

CURICTAE

- zajednice sa centrom **Curicium – Krk**

b) Municipiji:

AGIDA - Koper u Istri

- Bio je oppidum civium Romanorum već u najranijem carstvu

PARENTIUM – Poreč

- u najranijem carstvu municipij; rimskih građana, a za Tiberija postaje kolonija rimskih građana

IADER – Zadar

- vjerojatno je prije osnutka kolonije bio konvent, odnosno municipij građana Rima

SALONA – Solin

- u Cezarovo doba – Conventus civium Romanorum s municipalnom konstitucijom, a kasnije središte kolonije rimskih građana

NARONA – Vid kod Metkovića

- vjerojatno kao i Salona zajednica rim. Građana (konvent), prije osnutka kolonije

ISSA –Vis

- o.c. Romanorum od Augusta, vjerojatno integrirana u salonitanski municipalni kompleks

TRAGURION – Trogir

- i on je bio O.C.R. za Augusta, u sastavu salonitanske kolonije

RHIZINIUM – Rizon

- u Rizoničkom zaljevu, Boka Kotorska
- oppidum Civium Romanorum

ACRUVIUM – Grbalj ili sam Kotor

- O.C.R., kao i Rison

BUTHUA – Budva

- važan emporij prema helenističkom svijetu u predrimsko doba
- od Augusta O.C.R.

OLCINIUM – Ulcinj

- također municipij rimskih građana

c) rimske kolonije

PARENTIUM – klonija od Tiberja dalje (kolonija Iulia Parentium)

POLA

- agrarna kolonija
- osnovana odmah nakon smrti Cezara – Colonia Pola Pietas Iulia ili Pallentia Herculanea

IADER

- agrarna kolonija osnovana od Cezara (Iulia) ili Augusta

SALONA

- agrarna kolonija, vjerojatno osnovana od Cezara nakon završetka građanskog rata, Colonia Martia Iulia Salona

AEQUUM – Čitluk kod Sinja

- agrarna veteranska kolonija osnovana od cara Klaudija – Colonia Claudia Aequum

EPIDAURUS – Cavtat

- vjerojatno osnovana od Augusta također agrarna kolonija

NARONA –Vid

- agrarna kolonija osnovana vjerojatno kad i Salona

d) peregrinske zajednice koje su stekle civitet (ne smijemo zaboraviti da su i kolonije i

municipiji prije

osnutka bile autohtone)

ALBONA – Labin

- autohtona općina s italiskim pravom u razvoju izrasla u rimski municipij

FLANONA –

- isto kao i Albona

TARSATICA – Rijeka

- autohtona zajednica , civitet je stekla za Flavijevaca u 2/2 1.st.

SENIA – Senj

- isprva peregrinska zajednica

CREXA – Cres

- stekla je civitet i konstituciju za prvih careva, Augusta i Tiberija

APSORUS – Osor

- isto kao i Cres

CURICUM – Krk

- autohtona zajednica kojoj je dodijeljeno italско građevinsko pravo, prirodnom evolucijom postala je municipalitet s rimskim građanskim pravom

FULFINIUM –Omišalj na Krku

- peregrinska zajednica, italско pravo, rimsko građansko pravo

ARBA – Rab

- stekla je civitet za Augusta

LOPSICA – Jurjevo kod Senja

- autohtonog podrijetla s italiskim pravom; rimski municipij

ORTOPLA – Stinica pod Velebitom

- autohtonog porijekla , stekla rimsko građansko pravo za Augusta

VEGIUM – ili Vegia kod Karlobaga

- municipij od Augusta

PARENTINI – ime stanovnika zajednice registrirano u natpisu, ime grada nepotvrđeno

- možda Parentium

- nalazio se vjerojatno negdje na graničnom području Liburna i Japoda poviše mora na Velebitu

ARGYRUNTUM – Starigrad pod Velebitom

- zajednica domaćih peregrina; stekao je konstituciju i civitet za prvih careva Augusta ili Tiberija

AENONA – Nin

- za Augusta stekla civitet
- PASINUM – uza Aenone
  - neutvrđen smještaj, kod Plinija se spominje iza Enone civitas Pasini
- NEDINUM- Nadin
  - središte Liburnske općine
  - civitet za Augusta
- CORINIUM – Karin, Gradina Miodrag
  - centar liburnske zajednice
  - status municipija dobio za Augusta
- CLAMBATAE – Cvijina Gradina kod Obrovca
  - civitet za Augusta
- HADRA – Medviđa u Z Bukovici
  - civitet za prvih careva
- ASSERIA – Podgrađe kod Benkovca
  - vjerojatno italsko pravo kao autohtona zajednica, a k tome i imunitet
  - početkom 1.st. rimski municipij
- SIDRONA – zapadnije od Hadre
  - civitet od prvih careva
- ALVERIA – Dobropoljci u I Bukovici
  - civitet od prvih careva
- VARVARIA – Bribir
  - autohtona zajednica – italsko pravo – rimski municipij
- BURNUM – Ivoševci kod Kistanja u Z Bukovici
  - dobili su autonomiju znatno kasnije za Hadrijana u 1/2 2.st
- SCARDONA – Skradin
  - II periferija Liburnije
  - Civitet za Flavijevaca u 2/2 1.st.
- RIDER – Danilo
  - kao autohtona delmatska zajednica stekli su civitet vjerojatno za Klaudijevaca u 1/2 1.st.
- PROMONA – Tepljuh kod Drniša
  - kamen smutnje krajem Republike između Liburna i Delmata,
  - stekla je civitet relativno kasno tek za Aurelijevaca u 2/2 2.st.
- RHISINIUM – Risan
  - vrlo vjerojatno jedna od onih Varonovih autohtonih civitates prije stjecanja civiteta
- BUTHLIA – Budva
  - kao i Risan
- ACRUVIUM – Kotor
  - kao i Risan
- OLCINIUM - Ulcinj
  - kao i Risan
- DOCLEA – kod Titograda – Doklea
  - centar prostrane autohtone zajednice
  - stekla je konstituciju među posljednjima u 2.st.

e) ostala naselja nižeg ranga

RUGINIUM – Rovinj
PARANUM – Piran
NESACTIUM – Nezakcij (Vizače)
BLANDONA – kod današnjeg Biograda na moru
PITUNTUM – Podstrana
ONEUM – Omiš

GRAD GRČKOG SVIJETA

- grčka urbanistička misao (ortogonalni sustav ulica) potekla je iz Jonije na obalama M. Azije, a formirao ju je HIPODAM iz Mileta
- poslije perzijskih ratova, Grci su bili upoznati sa iskustvima antičkog Orijenta (5. st. pr. Kr.)
- izvorna Hipodamova doktrina nije nam poznata ali o njoj možemo suditi na temelju nj, ostvarenja
- npr. Rekonstrukcija njegovog rodnog grada Mileta (nakon razaranja od Perzijanaca) i urbanistička regulacija grada Pireja - najvažnije Atenske luke
- dakle, grad se planira u strogo ortogonalnom sustavu s pravilnom mrežom ulica, užih urbanih sklopova, blokova kuća i gradskih četvrti
- ideju grada u sustavu razradio je filozof Aristotel iz Stagire krajem 4. st. pr. Kr. u svojoj «Politici»
- on govori da grad mora biti sposoban samoupravljati, da sam opstoji i da se razvija u svim svojim djelatnostima: političkim, upravnim i kulturnim
- ono što se odnosi na društveni život svrstava u 2 kategorije: - astronomya (asti-grad-utvrda i nomos- zakon) – agronomia (agospolje-teritorij)

Lumbardska psefizma

- govori upravo o tome (astinomija obuhvaća uže gradsko područje a agronomija šire – raspodjela terena)
- tu je teritorij razlučen na 2 cjeline : 1.) na grad, područje za stanovanje (za upravu i sl.)

doseljenici dobiti parcele

2.) i na teritorij gdje će

za obrađivanje (svaki

po 3 pletara)

- koloni su podijeljeni po filama, svakome se dodjeljuje prostor za stanovanje i posebno dio teritorija (zemlja)
- Dionizije Stariji je htio osnovati koloniju prvenstveno zbog osiguravanja prikladne baze na Jadranu (vojne baze – zbog njegovih dalekosežnih planova)
- Dakle, Issa je prvo bila u zavisnom položaju prema matici – Sirakuzi
- U početku je njena vojna uloga bila primarna, a to se očitavalo u prvoj povijesno utvrđenoj pomorskoj bitci na Jadranu što se

odigrala osnutkom kolonije na Pharosu (kada je grčka flota pod zapovjedništvom isejskog eparha pritekla u pomoć ugroženim Faranima)

- No, apstrahirajući intencije osnivača ona je u biti bila agrarna kolonija jer joj je t bio izvor egzistencije
- Također su agrarni karakter imali i Pharos i Lumbarda
- **Dorani – Issa – Lumbarda**
- **Jonjani – Pharos(Parani) – Korkyra Melaina (Knidani)**
- Isejci preuzimaju ulogu posrednika u trgovini i u pomorskom prometu, u razmjeni dobara s autohtonim svijetom na kopnu, pogotovo nakon što su Liburni izgubili svoju prevlast na moru
- Ona će osnovati 2 važne točke: Tragurij i Epetij, a u Saloni, koja je po Strabonu bila delmatski emporij smjestit će se poduzetni trgovci i obavljati unosne poslove sa stanovnicima u delmatskom zaleđu koji kako je navedeno nisu poznavali novac nego naturalnu razmjenu
- Taj njihov monopol razorit će penetracija rimskog poslovnog svijeta u 2. i 1. st.pr.Kr. uoči propasti isejske samostalnosti (46.g.pr.Kr.) i dolaskom jadranskih Grka pod rimsku vlast

GRAD RIMSKOG SVIJETA

- 3 komponente: 1. italska (kasnobrončanodobni –terramare – naselje na platou i okolo
jarak – fossa)
2. etrušćanska
3. helenistički urbanizam (kolonije u J. Italiji –

Magna Graecia)

Etrušćani

- svod je nebeski hram (templum celeste), a njemu na zemlji odgovara zemaljski hram (templum terrestre)
- po nebeskom cardu i decumanumu, koji stvara nebeske kvadrante – proizlaze zemaljski
- za čovjeka je najpovoljniji onaj sektor gdje borave bogovi (od I do J), a snage tmine na prostoru od (Z do S)
- ustrojstvo takvog nebeskog hrama bogova odrazit će se i u organizaciji gradskog prostora (dakle Rimljani ovakvu podjelu gradskog prostora vuku od Etrušćana)
- etrušćanski obredi osnivanja grada:
- svećenik (augur) koji tumači volju bogova na zemlji na temelju prirodnih znamenja (leta ptica, gromova) određuje geometrijsko središte grada – njegov pupak = središte carda i decumana
- cardo će označiti 2 grada, zone, ona ispred svećenika (par antica) i ona iza njega (pars postica)
- okomito na cardo ići će decumanus i sve što je s desne strane (južne) biti će u novom gradskom prostoru – pars dextrata; a s lijeve strane (sjeverne) pars sinistrata (sinister – zlokoban)

- tako nastaju gradski regioni: antica dextrata i antica sinistrata, te postica dextrata i postica sinistrata
- sporedni c. i d. Odnosno ulice – zatvarat će uže gradske četvrti insule u pravilnom ortogonalnom sistemu
- sve to preuzeli su Rimljani kao i obred koji prethodi obilježavanje gradskom perimetra te su ga posvojili kao svoju tekovinu (legenda o osnutku rima i prva brazda – sulcus primigenius)
- također su i etruščansku trijadu pretvorili u rimsku: Tinia – Zeus, Jupiter; Iani- Junona; Menrve – Minerva
- helenistički doprinos rimskom urbanizmu, dobro poznat u Pompejima
- to se očituje u visokom standardu urbanog života, a posebno u oblikovanju i artikulaciji gradskih kuća (domusa) u kojoj se sada udruženi elementi stare rimske kuće – kojoj je središte atrij, s helenističkim peristilom
- ipak, rimska inovacija je Rimski vojni logor
- sistem kastrametacije (castro – logor, metiri – premjeriti) oni su doveli do savršenstva
- tako su se iz mnogih vojnih logora razvili gradovi
- Emona – Ljubljana – prvo je bila logor XV legije Apollinarim do cara Tiberija kada je postala Kolonija
- Logor – fortifikacije; nasip (vallum); jarak (fossa)
- Prve skupine doseljenika došle su još krajem 3.st.pr.Kr. rimski trgovci, pomorci, carinici
- taj sloj silno je ojačao u 2. i 1.st.pr.Kr. ; u Saloni je taj sloj smijenio tamošnji grčki svijet, te je preuzeo trgovinu – zbog toga je došlo do kolizije interesa između njega i grčkih isejaca koji su 58.g. poslanstvom u Aquileju kod Cezara tražili zaštitu
- Cezar im je obećao da će ih zaštititi ali ipak nije ; zbog toga se isejci okreću ka Pompeju i time 46.g.pr. bube svoju autonomiju
- Prva urbana misao javila se sa ovim slojem
- Drugi sloj sastojao se od pripadnika zemljoposjedničkog staleža koji je od države dobio terene za obrađivanje na publickom ageru
- Na imanjima većih posjednika rustička familija bila je sastavljena pretežno od robova, a imanjem je upravljao u ime gospodara njegov villicus
- Ovom sloju treba zahvaliti zbog preobrazbe poljoprivredne ekonomike – uvođenje napredne agrikulture
- Manji posjednici su se preseljavali u gradove – centre tj. U blizinu svog agera
- Tako autohtoni centri teritorijalnih općina stječu građanstvo nove kvalitete
- Treći – rimski kolonisti dolaze u kolonije kao vojnici ili veterani i osnivaju najčešće agrarne kolonije
- U tim novoosnovanim naseobinama kolonisti će dobiti svoj do terena

Razlika između grčkih i rimskih kolonija:

- grčka kolonija je izvedena pregovorom, mirnim putem
- dio Grčke preseljen je u tuđi svijet, stvara se novi polis koji je povezan sa maticom (interesi moralne vrijednosti), iako je samostalan
- rimska kolonija se utvrđuje vojnim pohodom, nasilno
- one su prvenstveno izraz rimske ekspanzije
- rimski kolonist sa sobom nosi do rimske države, kolonija je uvijek nastala na modelu grada Rima

Osnivanje kolonije vrši se ovako:

- vrši se na osnovi direkta magistrata ili vojskovođe koji ima imperium (vrhovnu vojnu vlast) u provinciji
- u dokumentu što ga on izdaje (lex coloniae) utvrde se gdje će se ona osnovati, kako će se konstituirati, tko će je sačinjavati, u koji će rimski tribus biti upisani njeni građani, koliki će se dio iz fonda javnog agera izdvojiti u njezin ager i kolike će parcele dobiti pojedini kolonisti
- po sadržaju, slična je Lumbardska psefizma ali nije po kvaliteti, jer je u toj grčkoj koloniji to bio samoupravni akt zajednice koja se konstituirala, a u rimskoj koloniji dekret osnivača – predstavnika rimske vlasti
- procedure dedukcije prije su izvodili auguri, a u vrijeme osnivanja naših kolonija to rade posebni tehnički stručnjaci zemljomjernici (agrimensores) po normama gromatičke discipline
- August je u cilju provođenja cenzusa dao izgraditi karte svojih provincija koje su se čuvale u rimskim Tabulama
- Za provinciju Dalmaciju tabular je izradio namjesnik Dolabela, a Augustov prijatelj i suradnik Agripa pohranio je sve karte Imperija u trijemu što ga je dao sagraditi (porticus Hispania); sav taj posao izradili su mensuri ili agrimeisori
- Groma – posebna sprava koja je pogodna za viziranje na veće daljine i žaloniranje s mogućnošću rektifikacije u horizontalnom i u vertikalnom pravcu (s 4 viska)
- Prvo se utvrđuje gradski perimetar, te cardo i decumanus, a produžeci tih gl. Ulica trebali bi obuhvatiti gl. Cardo agera i gl. Decum.agera
- Aktus – i sada ostaje osnovna mjera terena u sistemu pravilne katastarske parcelacije tzv. Centurijacije
- To je po Pliniju mjera koja je nastala upotrebom volovske vuče i oranja
- Centurijacija je dobila ime po osnovnoj čestici agerskog rastera – centuriji koja je naziv stekla po tome što je isprva brojila 100 (centum) jugera zemlje, odnosno 2 aktusa
- Ta dvostrukost nije slučajna, nastala je u vrijeme kada su se mali posjedi cijepali na 2 podjednake cjeline – jedna za obrađivanje, dok se druga «odmarala»
- Sada u vrijeme osnivanja kolonija na našoj obali 1 centurija ima 200 jugera, ali 100 heredija, dakle opet svaki heredij ima po 2 centurije
- Centurija ima oblik kvadrata, kome stranice iznose 720m

- Mreža centurija u ageru strogo je ortogonalna s ravnim pravcima u oba smjera (u načelu KM sjever – jug; DM Istok – Zapad) i oni pravci predstavljaju međaše (limites) između centurija
- Limitacijom nije bio obuhvaćen čitav ager kolonije; ostale površine neobuhvaćene ovim postupkom ostale su in soluto
- I centurija ima svoju unutrašnju podjelu do koje dolazi povlačenjem sporednih limesa ; obično se dijeli na 4 jednaka dijela , a u svakome od njih naziru se pojasevi još manjih parcela koje odgovaraju osobnom posjedu svakog kolonista
- C. i d. grada trebali bi se poklapati sa svima u ageru, ali to baš nije tako (jedino u Poreču se dekumani grada produžavaju u ager)
- Pulski ager – čitav dio istarskog poluotoka ispod linije Limskog kanala
- Porečki – nadovezuje se na pulski i pokriva dobar dio ravničarskog terena u SZ dijelu Istre koji je bio podijeljen između porečke i tršćanske kolonije
- Jaderski – na kopnu od sela Diklo do Bibinja, a u zaleđu do hrpta Bilog briga (+Ugljan)
- Salonitanski – od završetka Kaštela pa do linije Stobreča i rječice Zrnovice, a u zaleđu do izdanka Kozjaka (+Pharos – prefektura)
- Naronitanski – ušće Neretve i dio Pelješca (oko Stona)
- Epidauritanski – od mora do Konavla

TEHNIKE ZIDANJA

- antički svijet na našu obalu donosi malter
- prvi put se javlja već u grčkoj gradnji na Visu, Farosu i Lumbardi
- megalitske zidine: zidovi poligonalne strukture (opus siliceum)
pravokutne strukture (opus quadratum)
- poligonalna tehnika na našem području nema , one se koriste od 6.st.pr.Kr. ali imamo prijelazne strukture
- manira opus quadratuma susrećemo već u grčkim gradovima (Issa, Faros, Tor kod Jelse, Stobreč) u gradovima koji su u predrimsko doba bili pod grčkim utjecajem (Ulcinj, Medin, Ošanići) ili napokon u rimskim gradovima (Salona, Naron) osobito onima na području Liburnije (Bribir, Asseria, Nadin, Zadar, Nin, Krk)
- ova struktura u Italiju dolazi iz Grčke i to preko Epira i južne Iliride

Tehnike zidanja u rano carsko doba:

1) OPUS ISODOMUM

- pravilna tehnika, sa bričnom obradom kamena ; npr. Hramovi u Puli i Saloni

2) OPUS RETICULATUM

- mrežasta struktura građena u formama – kalupima od dasaka s oblagivanjem manjih blokova s vanjske strane u malternoj ispuni
- kod nas rijetka (villa u Lumbardi)

- s unutrašnje strane je malter (opus cementicium)
- 3) OPUS MIXTUM
  - miješana struktura s redovima opeke i maltera
  - česta u gradnji terma u Tarsatici
- 4) OPUS CEMENTICIUM
  - cementna struktura , zidanje smjesom maltera i škalje u formama od dasaka pričvršćenih na uspravne grede – terme u Tarsatici
  - ime je dobila po sitnom kamenju (cementa) koje se dodavalo malternoj smjesi (concretum) (malter + pijesak + vapno)
- 5) – cementna struktura
  - postupkom slična onoj 2. i 4. gdje se u formi dasaka s vanjske strane utiskuju komadi sitnijeg amorfnog kamena
  - npr. Temelji zgrada do foruma u Zadru
- 6) OPUS INCERTUM
  - neodređena struktura s izraženom tendencijom k vodoravnom uslojavanju
  - vrlo česta
- 7) OPUS INCERTUM
  - neodređena struktura bez tendencije uslojavanja
  - vrlo česta u rustičnim građevinama
  - kod broja 6. i 7. – zid se više ne diže pomoću kalupa od dasaka, već nizanjem redova kamenja na oba njegova lica, a između se stavlja malter i šljaka ; vertikalna se osigurava viskom
- 8) OPUS SPICATUM
  - struktura u obliku riblje kosti
  - primjenjivana ponajviše u podovima izrađenim od opeke u bazenima (cisternama)
- OPUS MUSIVUM
  - mozaici
  - s vegetabilnim i geometrijskim – figurativnim motivima
  - ponekad i s kockicama od stakla u boji (utjecaj iz Egipta)
- OPUS SECTILE
  - zidovi oblagani mramornim pločama u različitim bojama
  - pogotovo u dvoranama termi, bazilika, kurija

FRESKE

- najčešće se zidana stijena bojila u pojasevima po visini i u sektorima po dužini
- najdonji sloj redovito predstavlja sokl izražen bojom, srednji sloj obično se sastoji od pravokutnog okvira s okomitom dužom stranom, a gornji završetak je bio često plastično oblikovana završnim profiliranim vijencem, bilo od mramora ili štukature

Pompejanski stilovi

I. «mramoriziranje» zidanog sokla

- taj stil je na svom izmaku u vrijeme kada se kod nas počelo razvijati rimsko graditeljstvo

II. očituje se u probijanju zidne stijene i u upotrebi arhitekt. Elemenata na slici

III. upotreba crne boje i figurativnih motiva sa funkcijom zidne slike na obojenoj zidnoj plohi

IV. trajao je kratko od 63. – 79.g.

- nastao kao reakcija na hermetičko zatvaranje u 3. stilu
- uveo je ponovo otvaranje i probijanje zida s motivima pejzaža i prirodne fantastike s pozadinom plavetnila neba
- 3. i 4.stil – najčešći kod nas (kandelabri + arhitektonski motivi)

Krovni pokrivač sastojao se od - tegula

- imbrexa – kupa kanalice

+ antefiks

SREDSTVA IZGRADNJE

- postojala su 2 izvora – društvena (municipalna, državna)
- privatna inicijativa – npr. Objekti izgrađeni po želji naručitelja, uvodi August

Bla, bla, bla.....

- u našim gradovima često se grade ili popravljaju hramovi Libera (Dioniza) i Kibele – Senj, Salona, Naron
- to je zbog robova sa Istoka koji su donijeli sa sobom svoja shvaćanja i navike, a sistemom oslobađanja – nastao je sloj tzv. Libertina

Vodovodi

Fulfinum – Omišalj na Krku – za cara Domicijana (81-96.g.) popravljen je vodovod

Arba – Rab – šp želji i na trošak gradskog patrona Gaja Recija Ruta, u čast Nimfama dao je njegov oslobođenik Gaj Recije Leon dovesti vodu u grad 173.g.

Iader – Zadar - car Trajan (98.-117.g.) dao je da se mj. novcem izgradi akvedukt kolonistima

- dakle natpisi nađeni kod nas govore o gradnjama bedema, svetišta, kurija, trijemova, slavoluka, trgova, terma, vodovoda, cisterni, mostova..

FORTIFIKACIJE

- naši grčki gradovi, Issa, Faros, Epetij, nemaju kula uz gradske zidine
- Asserija – ima kule + 113.g. je interpoliran slavoluk
- Salona – kule uz masivni bedem iz 1. faze nemaju organske veze s vanjskim zidom (valjda dodane kasnije)
- Varvaria – ima bočni pristup tzv. «Skejska vrata» vrata vode unutar grada u 3 pravca
- Salona – Porta Cesarea – flankirana s 2 oktogonalne kule – frontalno rješenje
- Zadar – između bedema od rustičnih (???) bio je interpoliran slavoluk na 3 otvora flankiran 8-10 kutnim kulama
- Srednja vrata (porta media) nisu imale sličnih elemenata
- 3. vrata su na liniji današnjih kopnenih vrata, te su imale s boka po 1 kulu

PLANIMETRIJA

- kod Grka uočavamo jednosmjernost
- rimljani prave ortogonalnu mrežu
- Poreč i Zadar (oba na poluotočiću) imaju mnogo analogija i u prirodnom smještaju i unutrašnjem rasporedu; oba grada imaju smješten kapitolij i forum na periferiji
- Od Trajana rimska urbanistika težila je k primjeni jedne rigorozne planimetrije s rasterom u formi kvadra – to se dobro razabire u gradovima Afrike i Hispanije, a očekuje se i u Aequumu kao veteranska kolonija
- Salona – njen razvitak tekao je u longitudinalnom pravcu duž obale
- Linija istočnog bedema uz staru jezgru poklapa se sa linijom jednog carda u agerskoj limitaciji, a isto tako i jedan potez zidina na J strani s linijom jednog dekumana
- Salona nema onakvu ortogonalnu strogoću
- Z dio grada – urbs occidentalis – amfiteatar
- I dio grada – urbs orientalis – tu dekuman završava u porta Cesarea
- Južno od sjecišta C. i D. je forum, kapitolij i teatar; SI su terme
- Pula – postala je kolonijom rimskih građana 43.pr.Kr. ali budući da je u ranije doba bila histarska gradina a i konfiguracija terena je takva – kolonija se osnovala na već postojećem naselju, te je zadržala koncentrično – radijalni sistem
- Takva prostrana organizacija karakteristična je za Istru te je u ovom slučaju domaća komponenta nadjačala vanjske utjecaje – isto vrijedi i za Rovinj i Koper
- U kasteljskoj faazi prvenstveno su imale komunikacije u radijalnom pravcu (i tu se vjerojatno nalazilo svetište pulskih Histra) a tek za Augusta kulturni centar se spušta uz forum tako da glavna ulica postaje ona od slavoluka Sergijevaca do Foruma
- Asserija – prednost su imale uzdužne komunikacije (od Trajan slav. Vrata prema J.) to vodi k sistemu J italske skamnacije; Aserija ima najmanji forum
- Aenona - . smještena na otočkom pješčanom sprudu kružnog oblika
- Težnja iza ortogonalnoj organizaciji gradskog areala, koja je nezavisna od morfologije otočića (to je razlika između istarskih i liburnskih autohtonih naselja; istarska zadržavaju tradicije, ovi ne)
- Arba – iako nije bila kolonija, pa se ne može smatrati planiranim gradom, može se utvrditi postojanje strogog unutrašnjeg reda u jednom ortogonalnom sistemu koji je izdužen – kao i sam poluotok
- Arguntum, Tarsatica – ortogonalni sustav
- Doclea – smatra se najvećim gradom u provinciji; ortogonalni sistem; Sj. Od dekumana je forum s bazilikom; a J. Od dekumana su terme i Dijanin trijem s hramom
- Na 3 rijeke – Zeta, Morača i Širalijska

1.) HRAMOV I

- ostaci hramova na Kapitoliju otkriveni su u : Poreču, Puli, Zadru, Ninu, Saloni i Dokleji (te Splitu- Diokleicjanova palača-kasniji)
- tip kapitolija, njegova planimetrija i prostorna organizacija ovisili su o karakteristikama gradskog naselja – da li je on bio planski izrađen ili organiziran italskim elementima doseljenika (oppida civium romanorum) koji su slijedili rimski kapitolijski hram sa 3 cele
- gradovi koji nisu imali izrazito rimski karakter mogli su imati drugačija rješenja ili uoče nisu imali hram posvećen trijadi

ZADAR

- a) hram na kapitoliju sa 3 dijelno celom - prostil heksastil (rano Augustovo doba)
  - unutar celle bile su postavljene baze kipova
- b) trijem (peribol) sa 2 reda stupova oko kapitolija podignut u doba Flavijevaca
- c) žrtvenik
- d) bočni prolazi kapitoliju (u 1. fazi prolazilo se stepeništem)
- e) trijem oko foruma
- f) monumentalni slobodnostojeći stupovi
- g) niz taberni, sa 2 strane foruma
- h) ugaoni sklop taberni, stubište za uspon na loggiu portikata
- i) nimfej sa javnom česmom i latrinom
- j) kasnija (severijanska) bazilika

AENONA –

- hram pripada istom tipu kao i Zadarski , ali vjerojatno građen za Flavijevaca odnosno upravo Vespazijana, a to potvrđuje i ulomak natpisa što je bio uklesan u nj. Pročelju
- najveći je poznat kod nas
- 3 dijelna cella i dubok trijem; nezavisni prostil (ili pseudodipter ?)
- cella je u unutrašnjosti imala sa svake strane po 3 polukružne niše – navodi na zaključak da su ovdje, a ne u trijemu oko foruma bile postavljene monumentalne statue imperatora – Julijevsko-Klaudijske dinastije, od kojih su 4 sačuvana
- to bi govorilo da je kapitolijski kult ovdje bio zamijenjen kultom carske osobe da je gram postao AUGUSTEUM

NEZAKCIJ

- 2. tip kapitolija (+ Salona i Pula) – celle su sasvim odvojene
- u Nezakciju su u međusobnom skladu i simetriji s tim da je srednja prostranija od bočnih i isturenija
- sve imaju dubok pronaos i dugačak hodnik koji je između pronaosa i naosa

PULA

- Suić kaže da u tu 2 hrama (jedan od njih je sačuvan – posvećen Romi i Augustu) te postavlja pitanje da li to je uopće pravi kapitolij

- Dakle, po njemu s lijeve strane i desne strane foruma je po jedan hram prostil-tetrastil i sagrađeni su tek potkraj Augustove vladavine
- Po njemu je kapitol. Hram morao biti na vrhu gradine gdje je danas tvrđava i crkva

SALONA

- kapitolij nije dovoljno istražen; po Dyggveu postoje 3 faze:
- **1.** tri arhitektonska elementa odijeljena postavljena na odjelita podija;
- s desne strane je po jedan hram (tetrastil-prostol), pročeljem prema forumu, a između njih, na nižem podiju konstrukcija kvadratnog tlocrta
- po D. izgradnja ovih hramova bila bi istovremena onima u Puli i spadala bi u kraj Augustove vladavine
- ali Suić se pita kako je Salona koja je već 70.g.pr.K. postala rimski grad tek tada dobila Kapitolij
- pretpostavlja da je morao postojati raniji možda u sredini goruma (jer ova 3 zdanja su na S strani foruma)
- **2.** faza
- **3.** faza – faze negiraju funkciju kapitolija uopće
- ova faza unosi novost; cijeli se kompleks orijentira koso u odnosu prema forumu

POREČ

- hram je orijentiran prema forumu smješten je pri završetku poluotoka
- ostaci kolonade od kaneliranih stupova vjerojatno su pripadali trijemu oko kapitolija a vjerojatno su se nastavljali i uokolo hrama – jer u poreču razlika između nivelete foruma i kapitolija nije bila velika

DOCLEA

- nema kapitolijskog kulta
- tu imamo 2 hrama sličnog oblika in antis – pronaos – naos sa cellom
- jedan je posvećen božici Dijani, a za drugi se ne zna
- oba su okružena pravokutnim trijemom i nalaze se Z od dekumana (dok se forum sa bazilikom nalazi S od dekumana)

SALONA –

- hram J od teatra – baš zbog blizine teatra možda je bio posvećen Dionizu Liberu
- građen u 5 faza
- u 2. fazi sličan je Augusteumu u Puli
- ograđen je pravokutnim zidom, a u 5. fazi se taj zid pretvara u 2 bočna trijema, te dobiva stubišta sa svake strane pročelja

2.) FORUMI

- središte javnog i političkog života u gradu
- uz kapitolij služi za sastajalište puka prilikom objavljivanja kulta; tu se priređuju supovi tu se trguje i odigravaju priredbe
- najistraženiji forumi su u: Dokleji, Jaderu, Asseriji i Aequumu, dok za one u Saloni, Poreču, Puli i Aenoni imamo naznake koje govore o njihovom smještaju

DOKLEA

- nalazi se sa sjeverne strane dekumana
- a) pristup na forum s dekumanuma
- b) lijevi ulaz
- c) bočni ulaz
- e) ostaci rubnih stepenica forumskog pločnika i portika (2 stepenice niže od dekumana)
- f) prostorija sa rušom, vjerojatno kultno mjesto
- g) scholae, exedrae, tabernae
- h) kurija
- i) ulaz u predprostor bazilike
- j) središnji prostor bazilike
- k) tribunal bazilike (kurija?)
- zanimljivo je da portik teče naokolo normalno – odmaknuto od zida, osim sa Z strane gdje je priljubljen uz zidove bazilike čineći tako 6 ulaza sa bočne strane
- portik nije imao 2 kata (kao u Zadru)

ZADAR

- forum iz početka 1.st. oblik pravokutnika
- bio je omeđen cardom sa istočne strane dekumanom sa sjeverne a sa Z je bio odvojen od kapitolija isto cardom
- građen kad i kapitolij, a u doba Flavijevaca oba bivaju okruženi tijekomomima
- forumski tirijem imao je 2 kata, kompoz. Kapitele stupova, skulpture u prizemlju ispred stupova
- forumski pločnik dosta je dobro očuvan u obliku kvadratnih ploča postavljenih uzdužno po nj. Dužim stranama
- i sa sjeverne i J. Strane foruma kasnije su dodane bazilike (sjeverna je danas katedrala), a danas na forumu je Sv.Donat, biskupova palača i vrt
- sa sjeverne i I. Strane foruma bilo je niz taberni

PULA

- jedan od najizduženijih (jer su najčešće kvadratni)
- oko foruma je bio portik na 2 kata sa statuama u dnu – kao i u Zadru
- sa uže strane bili su Augustov hram i onaj drugi
- glavni pristup predstavljala je ulica od glavnih gradskih vrata i slavoluka Sergijevaca do foruma

SALONA

- poznati su samo smještaj i dimenzije (70x45)

- o njegovoj arhitekturi gotovo i nema pouzdanih dokumenata

AEQUUM

- u središtu naselja na križanju c. i d. ; pravi rimski forum
- bio je okružen trijemovima iza kojeg su vjerojatno bile taberne; dok se na sjevernoj strani nalazio kapitolij

ASSERIA

- najmanji forum širine 28m , a cijelo nešto ima duljinu 450m
- kompleks foruma je postavljen po sredini duže osovine naselja iz bedeme
- položaj foruma odlučno se odvaja od tradicionalnih shvaćanja po tome ovdje kao i u nedalekoj Varvariji treba tražiti uzorke u kontinuitetu čuvanja naseobinske dominante i kulturnog mjesta iz predrimskog gradinskog perioda
- s oba boka imao je trijem a vjerojatno i sa one treće, uz gradski bedem
- gradsko svetište nalazilo se vjerojatno u središtu SI krila, koje je uklonila naknadna izgradnja cisterne, dok su ostale građevine bile namijenjene potrebama municipalne uprave – hermetička izvedba
- kao cjelina – forum predstavlja racionalno rješenje kao zaklon od bure zaštićen sa 3 strane

AENONA

- forum nedovoljno istražen, organski se uklopio u veći insulat
- imao je trijem sa loggiom bla.....
- budući da grad nije imao amfiteatar za loggia služila je kao gledalište
- istraživanje govori da trijem nije tekao uokolo, već da je bio prekinut na bokovima hrama, gdje su bili javni objekti
- ovo je jedinstven promjer gdje je kapitolij direktno izdignut na forumu (Pompeji)

KURIJA- služi kao sastajalište gradskog vijeća, dekuriona, jedina sačuvana je u Dokleji

BAZILIKA – javno sastajalište puka u obavljanju trgovine, komicija kao i sudnica i uopće mjesto gdje se gradski magistrati obraćaju narodu. Kod nas su cjelovito sačuvane bazilike iz Dokleje (jednobrodna sa dodanom apsidalnim tribunalom – kurija?) i Jadera (2 bazilike: 1. sa sjeverne strane foruma iz najranijeg doba Carstva – kasnije Sv. Stošija; 2. iz vremena Severa početkom 3.st. s južne strane foruma; obje su trobrodne sa gornjim galerijama.

3.) TERME

- pored kupanja obavljali su se sastanci, šetnje, razgovori, često su se tu nalazile biblioteke, tu se vršila njega tijela
- terme u: Nezakciju, Dokleni, Saloni, Issi .

RANO CARSTVO

- termalni sklop u Nezakciju

- reproducira stariju tradiciju najranijih rimskih termi kao npr. One u Pompejima
- tu još nema jedne jedinstvene arhitekturne zamisli već se kompleks razvija spajanjem dviju cjelina oko jednog zajedničkog centralnog prostora, od kojih svaka reproducira iste bitne elemente termalnog postrojenja s kaldarijem, tepidarijem i frigidarijem
- veći kompleks namijenjen je muškarcima a manji ženama – kao u pompejima
- u tom zbiru nema unutrašnjeg reda, a ne podudaraju se ni orijentacije pojedinih dijelova
- po tome ove terme odražavaju graditeljstvo termalnih postrojenja iz ranog carstva i nose izrazit pečat arhaičnosti prema ostalima
- terme u Dokleji
- zapremaju čitavu gradsku četvrt
- još nije klasično građena, ali osjeća se konkretnost arhitekturne cjeline
- jezgra kompleksa predstavljaju 2 otvorena prostora (jedan je sa trijemom)
- iako ne pokazuju arhitekt. Tip svog vremena pripadaju, početku 2.st.
- terme u Saloni
- nalaze se u istočnom dijelu grada
- u potpunosti reproduciraju ideju kanona u gradnji onih objekata već krajem 1.st. za Trajana, terme se počinju razvijati u aksijalnim principima, s istaknutom težnjom k simetriji po uzdužnoj osovini (najpoznatije takve su Karakaline terme u Rimu)
- važna je organska integracija unutar sklopa
- geometrijsko središte termi je otvoreno dvorište okruženo trjemovima
- u Zadru je otkriven kompleks s kaldarijem i tepidarijem, te ostacima lateralnih anexa
- 2. terme uočene su u sklopu samostana Sv. Marije (to su bile forumske terme i morale su biti veće i raskošnije od drugih)
- gotovo da nema grada u kome nisu bili uočeni ostaci kupališta i hipokaustičnih prostorija: Pula, Rijeka, Krk, Epidaur
- termalni sklop imala je i palača u uvali Veriga na Brionu

4.) TEATAR

- govori nam o urbanoj demografiji i kulturi stanovnika
- nije zavisno od veličine grada: npr. Dokleja koja je druga po veličini poslije Salone nije imala teatar, a Pula je imala dva; a mala Issa na dalekom otočiću imala je jedan
- rimski teatar kao i grčki ima 3 glavna elementa:
- scenu – scenae
- gledalište - cavea
- orkestru – orchestra
- orkestra se u rimskom kazalištu smanjuje u polukrug jer nema kora, a radnja se odvija na povišeno podiju ispred gledališta; a kulisu mu

predstavlja pročelje (frons scaenae) – raščlanjeno i ukrašeno arhitektonskim elementima

- teatri su građeni ili na padini brežuljka (Pula) ili na ravnom terenu pomoću supstrukcija (za gledalište) – Salona
- Pula – ima 2 teatra – veći je izvan gradskog perimetra, nastao krajem Republike/početkom Carstva sa scenom dugom koliko i gledalište, zatvorena cjelina
- Manji je u gradu sa užom scenom, Frons scene imala je udvostručene stupove; a scenska zgrada je odvojena od gledališta
- Salona – teatar je smješten Z od foruma
- Svojom orijentacijom ne poklapa se sa forumom a uz teatar je i hram – dva elementa čine jednu arhitektonsku cjelinu
- Konstruktivne odlike govore o Trajanovom dobu (kraj 1., početak 2.st.)
- Teatar je građen na ravnom terenu, što znači da je njegova cavea bila izgrađena na supstrukcijama (sklopovi koncentričnih i radijalnih zidova)
- Vanjski plašt cavee sačinjavali su redova pilastra nosača arkatura (?)
- Scena je bila manja od gledališta, te njena pročelna strana slična je onoj u Trstu
- Issa – nalazi se na poluotočiću Priovu što znači izvan grada
- Većim dijelom pokrila ga je izgradnja franjevačkog samostana
- Vidljiv je dio vanjskog plašta izvedenog od fino obrađenih klesanih blokova s lezenama
- Znatno je manjih dimenzija od navedenih naprijed, a vjerojatno je imao kaven ispunjen nasipom, bez prohodnih supstrukcija

5.) AMFITEATAR

- sačuvana su samo dva: u Puli i Saloni
- zadarski je bio podignut na mjestu gdje su Mlečani u 17.st. sagradili vanjsko utvrđenje «mezalluna» današnji gradski park (postoji natpis koji govori da je bedem sagrađen na mjestu gdje se nalazio rimski amfiteatar)
- vjerojatno je da su i Epidaur i Aequum imale amfiteatre
- čudno je da Burnum i Gardun nemaju amf. Kada se zna da su redovito građena u sjedištima legija
- ali valja uzeti u obzir da su legije napustile provinciju za Flavjevaca a to je i vrijeme kada je započela izgradnja amfiteatara u većem broju u Italiji i po provincijama
- amfiteatar u Pompejima je najstariji, nastao u Sulino vrijeme 79.g.pr.Kr. izgrađen na ravnom terenu bio je obuhvaćen elipsoidnim plaštem koji je podržavao nasip na koji su bila položena sjedišta u gledalištu, bez ikakve unutrašnje mreže i supstrukcija
- Kolosej u Rimu također je na ravnom terenu, ali čitav počiva na spletu supstrukcija i presvođenih prolaza – unutrašnjih komunikacija u horizontalnom i vertikalnom smjeru

- Naši amfiteatri dijelom ponavljaju ova rješenja
- amfiteatar u Puli – smješten je SI od gradske jezgre, na padinama brežuljaka; 132,5x105 m , a sama arena 68x12 m
- snažna rustična tehnika vanjskog perimetra + 2 pravokutne kule uz Z duži plašt (koje su svojim stepeništem vodile na pojedine menijane, sve do gornjeg kata – menianum summum)
- vanjski ogrtač ima pilone s arkadama koje djeluju potpuno nezavisno od građevinske mase supstrukcija koje nose gledalište
- arhaične crte (kule-nepoznate u drugim amfit. Italije i Provincija) potječu od činjenice što početak njezine gradnje pada u najranije carstvo, dakle znatno prije izgradnje rimskog Koloseuma, a bila je dovršena nastupom Flavijevaca
- ispod arene – podzemni hodnik za zvjeri(carcera); mogao primiti 23 000 gledalaca
- amfiteatar u Saloni - građen je početkom 2.st. kada i Z bedem (to se vidi po osnodu plašta amfiteatra i bedema – prate jedan drugi)
- 124,75x100, a arena 64,3x40 m
- bedem prati vanjski perimetar građevine na sjevernoj strani gotovo u polovici opsega
- izvorna izgleda kao i ovaj u Puli.... Te su oba imali jarbole koji su se dizali između prolaza gornjeg menijana – te su služili za razapinjanje šatora (vela)
- u nadsvođenim ćelijama ispod J dijela gledališta nalazili su se po Dyggveu, Nemezeji, svetišta božice osvete koju su štovali gladijatori, a to zaključuje po tome što su se na tom mjestu kasnije pojavili oratoriji mučenika
- carcera za životinje bila su smještena uz istočna trijumfalna vrata – po Dyggveu amfit. Je mogao primiti 20 000 gledalaca

6.) MEMORATIVNE GRAĐEVINE

- arhitekt. Spomenici koje su podizale zajednice ili pojedinci u nečiju počast npr. Slavoluci, gradska vrata...
- slavoluk Sergijevaca u Puli – 29.g.pr.Kr.
- postavljen je kao samostojeći objekt s unutrašnje strane gradskih vrata – pa je bolje obrađen s unutrašnje strane koja je okrenuta prema gradu
- sagrađen je početkom Carstva, po mnogima 29.g.pr.Kr. kao poklon gradu od strane obitelji Sergijevaca čija su imena nađena na gornjoj trabeaciji i na atiku
- prema tome on spada među najranije do sada poznate, kao i oni u Suzi ili Aosti
- korintski stupovi, po više je arhitrav sa festonima
- ugaoni pilastri što nose niz ukrašeni su motivima akantovih vitica – neke podsjećaju na one sa Augustovog Ara pacis; u uglovima luka su ??; na vrhu je atika
- slavoluk u Zadru – 1/2 1.st.
- skromne izvedbe, pilastri + korintski kapiteli + profilirani arhitrav

- ne nalazi se na izvornom mjestu – u 16.st. je uzidan u gradska morska vrata, kada su Venecijanci gradili terapienate i bastione grada prema luci
- slavoluk u Dokleji
- izrađen poviše glavne ulice, nedaleko Z. gradskih vrata
- sačuvani su samo postamenti i pojedini arhitektonski ulomci
- luk u Tarsatici – kasno Carstvo
- rustične izrade i siromašne razrade
- porta gemina u Puli
- fino komponirani u par lučnih otvora s tankom vanjskom stijenom
- porta Caesarea u Saloni
- vrata između dvaju oktogonalnih, masivnih kula
- vjerojatno se poviše prolaza dizala loggia s kolonadom između kula
- Trajanov luk na vratima Asserie
- Uklopljen u gradske bedeme rustikalnih linija
- Kolone su sasvim odvojene od plašta – postignuta je dubina prostora
- 3 dijelni slavoluk iz Zadra, uklopljen u zidine
- središnji luk je višji
- flankiraju ih oktogonalne kule, iz 1.st.

7.) STAMBENA IZGRADNJA

- kad se govori o rimskoj kući najčešće se pomišlja na poznate primjere iz starih Pompeja gdje je prirodna kataklizma 79.g. konzervirala grad
- rimska kuća doživjela je svoj najpotpuniji razvitak prihvaćanjem helenističkih elemenata, prvenstveno peristila sa svim njegovim dijelovima
- tradicionalna italska odnosno rimsko-etruska kuća bila je mnogo jednostavnija – kroz tijesne fauces, hodnik smješten između dvije prostorije na pročelju (često taberne) ulazilo su u atrij, sučelice kome se nalazio tabernum
- ako je kuća imala stražnji vrt (hortus) pristup k njemu vodio je uz bočni zid tablina
- slijedeći helenističke uzore i preuzimajući pojedine dijelove – rimska domus kreće prema naglašenoj ekstenzivnosti; ona udvostručuje sastavne elemente osobito otvorene unutrašnje prostore, atrij i peristil, čime se ustvari postiže zbir sviju kuća povezanih u jedinstven kompleks
- primjeri:
- cjelovitije rimske kuće nalazimo u Nezakciju i Dokleji
- fragmenti rimskih kuća iz Zadra (sačuvan je središnji dio i dio peristila)
- insulae u Aenoni – u okolici crkve Sv. Križ
- zdanja su skromna 2 – 4 prostorije
- kuće u Puli, Saloni i Risnu gdje su nađeni poznati mozaici .....

AKVEDUKTI

- Pula, Fulfinij, Rab, Kissa (Pag), Nin, Zadar, Salona, Aequum, Epidaur, Aspalatos, Dokleja...

ODNOS SELO GRAD U RANOJ ANTICI

- sela su u blizini gradova
- na teritorijama kolonija ceste vrlo često slijede trasu agrarnih limesa – međaša
- seljak će putovati u grad: zbog bezbroj razloga; ako mu treba nadgrobni spomenik ili nešto skulptura za kuću; u tabernama će kupiti sve za domaćinstvo; tu će prisustvovati zasjedanjima komicija; u grad će ići i na svečanosti
- građanin će ići na selo: ako je posjednik te tamo ima zemljište tamo će često provoditi dokolicu na ladanjskom imanju; duže će biti na selu prilikom berbe, izradbe ulja i vina do prodaje proizvoda

NEKROPOLE

- nalaze se na izvangradskom području, na teritoriju agera
- obično se smještaju uz ceste ili raskrižja
- Rimljani dolaskom u naše krajeve donose i novi ritus – spaljivanje
- Imućniji su premali ostatke u staklene ili keramičke posude, pa u kamene urne
- Siromašniji izravno u urnu ili čak u zemlju
- Prilozi: svjetiljke (lucerne); sitne staklene posudice (balsamarji), osobni pribor i nakit..
- Socijalne razlike odražava kvaliteta spomenika: stela, nadgrobni ara i cipusa
- Pa do monumentalnih primjera: oktogonalnih mauzoleja iz Pule ili nadgrobni spomenik Pomponije Vere iz Salone

SUBURBIJI

- izlazak iz grada iz okvira njegovih fortifikacija i gradskog pomerija sa 2.st. – kad se kao priznata gradska regija stvara suburbij
- i suburbij stječu tijekom razvitka; npr. U Puli gdje su se suburbiji podredili pravilnoj ortogonalnoj mreži centurijacije pa stoga i oni imaju pravilan raster
- tu su se vrlo rano javili gostinjcji (stationes, mutationes) pogotovo u gradovima gdje je kolni promet bio zabranjen; tu su se mogli smjestiti konji i zaprega, izvršiti popravci
- Proizvodi sela: prvenstveno ulje i vino, pa voće i povrće; također bavili su se stočarstvom i ribarstvom

VILLA RUSTICA

- javlja se zbog razvijanja ekonomije – što su nastale obilježavanjem državnog zemljišta doseljenicima
- spočetka to su gradski manji sklopovi rezidencijalnog značenja u kojima njihovi vlasnici imaju trajno ili povremeno boravište (već krajem Republike u Rimu imamo villa urbana – tako da joj je ova suprotnost)
- familia rustica tu trajno živi i radi za svoga gospodara; na njezinu čelu je upravitelj imanja – villicus – koji se u ime vlasnika brine za imanje

- to su bile prilično kompleksne proizvodne jedinice koje su osim naprava za izradbu ulja i vina posjedovale i sve ostalo: skladišta, pribor, stoku zaprežnu ...
- 3 su osnovna tipa:
  - a) kompleksi vrhunskih kvaliteta, rezidencije tankog gornjeg društvenog sloja od cara na niže; luksuzne palače ladanjske konstrukcije npr. Hadrijanova vila u Tivoliju (namijenjene isključivo rekreaciji)
  - b) rezidencijalne palače, ali sa gospodarskom komponentom npr. Ona u uvali Verige na Brijunu; kasnija palača Mogorjelu
  - c) najbrojnije sa pretežno gospodarskom namjenom, gdje je ladanjski i rezidencijalni karakter bio sekundaran; Pag, nekoliko na Ugljanu, Murter, Brač...+Istra ili Neretvankso i Dubrovačko primorje
- grade se na padinama terasama ili ravničarskom tlu, po mogućnosti uz izvor vode
- domus u gradu bio je ograničen prostorom a i skoro hermetički zatvoren, vila je vrlo komforna građevina sa više otvorenih prostora, većim termalnim sklopovima i sl.
- ono što je posebno veže s gradskom kućom je unutrašnji slobodni prostor – centralno dvorište – peristil koji joj nadoknađuje i peristil i atrij domusa
- dakle, uokolo tog dvorišta neće se ponavljati isti elementi (kao u domusu) nego će se dograđivati novi kompleksi specifične namjene (rezidencija, terme, gosp. Objekti)
- veličina i kvaliteta njene izvedbe i opreme razvijenost pojedinih funkcija pokazat će koliko je ona ladanjska (uokolo peristila su stambene prostorije) ili gospodarska (uokolo središnjeg dvorišta su prostorije namijenjene finalnoj obradi produkata ulja i vina)
- neophodnu komponentu vila predstavljali su bazeni za skupljanje kišnice u 3 tipa: piscina (ne ukapa se u zemlju često je ukrašena mozaicima), cisterna (ukopana, ponekad i nadsvođena + pod od mozaika) i lunar (obzidane jame kružne osnove)
- zanimljivo je da na Ugljanu (u sklopu zadarske kolonije) nalazimo niz rustičnih vila u više zaselaka: Muline, Gospodarska Gomila, Batalaža, Supetar; razdaljina je tek koji kilometar – to govori da imanja posjednika ovdje nisu bila velika
- 2. slučaj je da na užem prostoru nalazimo više rustičnih vila npr. U uvali Cissa (otok Pag) 3 vile – vjerojatno se radi o povoljnim klimatskim uvjetima
- arhitektonski kompleks otkriven u Danilu Gornjem kod Šibenika – razvijen je u axijalnom pravcu ali kao 2 cjeline: geometrijski pravilno postavljene prostorije naokolo peristila – stambeni do i termalni kompleks